

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA VAQT KATEGORIYALARINING TARJIMADA IFODALANISHI

Murodillayeva Zarina Oybek qizi

Alfraganus universiteti Filologiya fakulteti

Lingvistika (ingliz tili) yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida vaqt kategoriyalarining tarjima jarayonidagi ifodalanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Vaqt kategoriyasi til tizimida muhim grammatik va semantik kategoriya bo‘lib, u voqelikning zamon jihatdan tashkil etilishini aks ettiradi. Tadqiqotda ingliz tilidagi zamon va aspekt shakllarining o‘zbek tiliga tarjimada qanday berilishi, shuningdek, ikki til o‘rtasidagi strukturaviy va funksional tafovutlar tarjima jarayoniga ta’siri yoritiladi. Misollar asosida vaqt kategoriyalarining kontekstga bog‘liq talqini va tarjima ekvivalentlarini tanlash masalalari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik va tarjima nazariyasi uchun ilmiy ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *vaqt kategoriyasi, zamon va aspekt, tarjima jarayoni, grammatik ekvivalentlik, ingliz tili, o‘zbek tili.*

Аннотация: *В данной статье анализируются особенности выражения категорий времени в процессе перевода между английским и узбекским языками. Категория времени является одной из ключевых грамматических и семантических категорий языка, отражающей временную организацию объективной реальности. В исследовании рассматриваются способы передачи временных и аспектуальных форм английского языка в узбекском переводе, а также влияние структурных и функциональных различий двух языков на переводческий процесс. На основе примеров анализируется контекстуальная интерпретация категорий времени и проблемы выбора переводческих эквивалентов. Результаты исследования представляют интерес для сравнительного языкознания и теории перевода.*

Ключевые слова: *категория времени, время и аспект, переводческий процесс, грамматическая эквивалентность, английский язык, узбекский язык.*

Abstract: *This article examines the representation of time categories in the process of translation between English and Uzbek. Time as a linguistic category plays a crucial grammatical and semantic role in structuring reality in language. The study focuses on the ways English tense and aspect forms are rendered in Uzbek translation, as well as on the impact of structural and functional differences between*

the two languages on the translation process. Based on contextual examples, the article analyzes the interpretation of time categories and the selection of appropriate translation equivalents. The findings of the research are relevant to the fields of comparative linguistics and translation studies.

Key words: *time category, tense and aspect, translation process, grammatical equivalence, English language, Uzbek language*

KIRISH

Vaqt kategoriyasi tilshunoslikda inson tafakkurining voqelikni idrok etish va uni nutqda ifodalash jarayonidagi markaziy tushunchalardan biridir¹. Har bir tilda vaqt tushunchasi o'ziga xos grammatik, semantik va pragmatik vositalar orqali aks ettiriladi. Ingliz va o'zbek tillari tipologik jihatdan turlicha bo'lgani sababli, vaqt kategoriyasining realizatsiyasi ham farq qiladi².

Ingliz tilida vaqt kategoriyasi rivojlangan zamon-aspekt tizimi orqali aniq va ko'p qirrali ifodalanadi. Hozirgi, o'tgan va kelasi zamonlarning turli aspekt shakllari harakatning davomiyligi, tugallanganligi va natijaviyligini belgilash imkonini beradi³. O'zbek tilida esa vaqt ma'nolari asosan fe'l zamon shakllari, qo'shimchalar va kontekstual vositalar orqali ifodalanadi, aspektual va natijaviy ma'nolar ko'pincha leksik va kontekstual vositalar yordamida aniqlanadi⁴.

Tarjima jarayonida ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi tipologik tafovutlar vaqt kategoriyalarini adekvat ifodalashni qiyinlashtiradi. Shu sababli, tarjimonda grammatik, semantik va pragmatik ekvivalentlikni saqlash muhim ahamiyat kasb etadi⁵.

Mazkur maqolaning maqsadi ingliz va o'zbek tillarida vaqt kategoriyalarining ifodalanish xususiyatlarini tahlil qilish, ularni tarjimada qanday moslashtirish masalalarini aniqlash hamda tarjima jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni o'rganishdan iborat. Maqola qiyosiy-tahliliy metod asosida yozilgan bo'lib, badiiy va ilmiy matnlar misolida ingliz va o'zbek tillaridagi vaqt kategoriyalarining realizatsiyasi va ularning tarjimadagi ekvivalentligi ko'rib chiqiladi.

Nazariy asoslar

Vaqt kategoriyasi tilshunoslikda insonning voqelikni idrok etish va uni nutq orqali ifodalash jarayonini aks ettiruvchi asosiy kognitiv va grammatik

¹ Lyons J. *Semantics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

² Comrie B. *Tense*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

³ Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. – London: Longman, 1985.

⁴ Hojiyev A. *O'zbek tili grammatikasi*. – Toshkent: Fan, 2002.

⁵ Nida E. *Toward a Science of Translating*. – Leiden: Brill, 1964.

kategoriyalardan biri hisoblanadi⁶. Ushbu kategoriya hodisalarning vaqt jihatidan joylashuvi, davomiyligi va ketma-ketligini ifodalash orqali nutq mazmunining aniqligini ta'minlaydi. Zamonaviy tilshunoslikda vaqt kategoriyasi grammatik, semantik va pragmatik jihatlarida tadqiq etilmoqda⁷

Zamon va aspekt kategoriyalari vaqt kategoriyasining asosiy tarkibiy qismlari sifatida qaraladi. B. Comrie ta'kidlaganidek, zamon harakatning nutq paytiga nisbatan joylashuvini ifodalasa, aspekt esa harakatning ichki tuzilishini, ya'ni uning davomiyligi, tugallanganligi yoki takroriylikni aks ettiradi. Ushbu yondashuv vaqt kategoriyasini universal lingvistik hodisa sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Ingliz tilida vaqt kategoriyasi rivojlangan zamon-aspekt tizimi orqali ifodalanadi. Ingliz tili zamon shakllarining ko'pligi va ularning aniq grammatik formalari bilan ajralib turadi. Tadqiqotchilar ingliz tilidagi Perfect va Continuous aspektlarining nutqdagi semantik va pragmatik funksiyalarini alohida ta'kidlab, ularning tarjimada adekvat ifodalanishi muhim masala ekanini qayd etadilar⁸. Ingliz tilidagi zamon shakllari ko'pincha o'zbek tilidagi bitta zamon shakli yoki kontekstual vositalar orqali tarjima qilinadi⁹.

O'zbek tilida vaqt kategoriyasi asosan fe'l zamon shakllari bilan bir qatorda leksik va kontekstual vositalar orqali ifodalanadi. O'zbek tilida aspektual ma'nolar ko'pincha grammatik jihatdan qat'iy shakllanmagan bo'lib, ular fe'lning leksik ma'nosi yoki nutq vaziyati orqali aniqlanadi¹⁰. Bu holat o'zbek tilining agglutinativ tuzilishi bilan bog'liq bo'lib, tarjimada vaqt ma'nolarini moslashtirishni talab qiladi¹¹.

Tarjima nazariyasida vaqt kategoriyalarining ifodalanishi ekvivalentlik muammosi bilan chambarchas bog'liq. E. Nida tarjimada funksional ekvivalentlikka alohida urg'u berib, grammatik shakllardan ko'ra mazmun va ta'sirning saqlanishini ustuvor deb hisoblaydi¹². Shu sababli ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi tipologik tafovutlar tarjimada vaqt kategoriyalarining to'liq formal mos kelmasligiga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, tarjimada kontekst va pragmatik omil muhim ahamiyat kasb etadi. Vaqt kategoriyasining talqini nutq vaziyati, muallif maqsadi va diskurs turiga bog'liq holda o'zgaradi. Shu bois tarjimon vaqt shakllarini tanlashda nafaqat grammatik, balki pragmatik ekvivalentlikni ham hisobga olishi zarur¹³.

⁶ Comrie B. *Tense*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

⁷ Crystal D. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. – Oxford: Blackwell, 2008.

⁸ Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. – London: Longman, 1985.

⁹ Huddleston R., Pullum G. *The Cambridge Grammar of the English Language*. – Cambridge: CUP, 2002.

¹⁰ Hojiyev A. *O'zbek tili grammatikasi*. – Toshkent: Fan, 2002.

¹¹ Rahmatullayev Sh. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – Toshkent: Universitet, 2006.

¹² Nida E. *Toward a Science of Translating*. – Leiden: Brill, 1964.

¹³ Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. – London: Routledge, 1992.

Ingliz tilida vaqt kategoriyalarining ifodalanishi.

Ingliz tilida vaqt kategoriyasi asosan fe'ning zamon va aspekt shakllari orqali ifodalanadi. Ushbu tizim nutqda harakatning qachon sodir bo'lishi bilan bir qatorda uning davomiyligi, tugallanganligi yoki natijaviyligini aniqlash imkonini beradi¹⁴. Ingliz tilidagi zamon-aspekt tizimi grammatik jihatdan aniq va qat'iy shakllanganligi bilan boshqa tillardan farqlanadi.

Ingliz tilida uch asosiy zamon mavjud: **o'tgan zamon (Past)**, **hozirgi zamon (Present)** va **kelasi zamon (Future)**. Ushbu zamonlar turli aspekt shakllari bilan qo'llanilib, nutqda murakkab vaqt ma'nolarini ifodalaydi¹⁵.

Hozirgi zamon shakllari

Present Simple odatda umumiy haqiqatlar, takroriy harakatlar va doimiy holatlarni ifodalash uchun qo'llaniladi:

- *She works at a university.*
- *The sun rises in the east.*

Present Continuous esa nutq paytida sodir bo'layotgan yoki vaqtinchalik harakatlarni ifodalaydi:

- *She is working on her dissertation now.*
- *They are discussing the problem.*

Ushbu ikki shakl o'rtasidagi farq tarjimada ko'pincha kontekst orqali beriladi, chunki o'zbek tilida hozirgi zamon ma'nolari bitta zamon shakli bilan ifodalanishi mumkin¹⁶.

O'tgan zamon shakllari

Past Simple o'tmishda aniq bir vaqtda sodir bo'lgan va tugallangan harakatlarni ifodalaydi:

- *He graduated in 2020.*
- *They met during the conference.*

Past Continuous o'tmishda ma'lum bir paytda davom etayotgan harakatni ko'rsatadi:

- *She was reading when I entered the room.*

Bu shakl ko'pincha boshqa bir harakat bilan parallel yoki fon vazifasini bajaruvchi holatni ifodalaydi¹⁷.

Perfect aspekt

Present Perfect o'tgan harakatning hozirgi payt bilan bog'liqligini ifodalaydi:

¹⁴ Comrie B. *Tense*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

¹⁵ Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. – London: Longman, 1985.

¹⁶ Huddleston R., Pullum G. *The Cambridge Grammar of the English Language*. – Cambridge: CUP, 2002.

¹⁷ Leech G. *Meaning and the English Verb*. – London: Longman, 2004.

- *I have finished my article.*
- *She has already translated the text.*

Past Perfect o'tmishdagi boshqa bir harakatdan oldin sodir bo'lgan harakatni bildiradi:

- *They had completed the task before the deadline.*

Perfect aspekt tarjimada ko'pincha natijaviylik yoki ketma-ketlik ma'nolari orqali ifodalanadi¹⁸.

Future zamon shakllari

Kelasi zamon ingliz tilida turli vositalar yordamida ifodalanadi: **will, going to**, shuningdek, hozirgi zamon shakllari orqali:

- *She will submit the paper tomorrow.*
- *They are going to start the project next week.*
- *The conference starts on Monday.*

Bu holat ingliz tilida vaqt kategoriyasining kontekstga bog'liq ravishda ifodalanishini ko'rsatadi¹⁹.

Perfect Continuous shakllari

Present Perfect Continuous harakatning o'tmishda boshlangan va hozirgacha davom etayotganligini ifodalaydi:

- *She has been working on this topic for two years.*

Ushbu shakl o'zbek tiliga tarjimada ko'pincha davomiylikni bildiruvchi leksik vositalar yordamida beriladi²⁰.

Umuman olganda, ingliz tilidagi zamon va aspekt shakllari vaqt kategoriyasini aniq va ko'p qirrali ifodalash imkonini beradi. Biroq ushbu tizimning murakkabligi tarjima jarayonida grammatik va semantik moslashtirishni talab qiladi.

Tarjima jarayonida vaqt kategoriyalarining ifodalanishi

Ingliz va o'zbek tillari tipologik jihatdan farq qilgani sababli, vaqt kategoriyalarining tarjimada ifodalanishi murakkablikka ega bo'ladi²¹. Tarjimon harakatning zamoniy joylashuvi, davomiyligi va natijaviyligini to'g'ri aks ettirish uchun grammatik va semantik vositalarni birgalikda hisobga olishi zarur²².

Hozirgi zamonni tarjima qilish

Ingliz tilidagi **Present Simple** va **Present Continuous** shakllari o'zbek tiliga kontekstga qarab turli usullar bilan tarjima qilinadi²³:

¹⁸ Lyons J. *Semantics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

¹⁹ Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. – Cambridge: CUP, 2003.

²⁰ Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. – London: Routledge, 1992.

²¹ Comrie B. *Tense*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

²² Nida E. *Toward a Science of Translating*. – Leiden: Brill, 1964.

²³ Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. – London: Longman, 1985.

- *She writes articles every month.* → *U har oy maqola yozadi.*
- *She is writing an article now.* → *U hozir maqola yozmoqda.*

Bu misollarda o'zbek tarjimasi grammatik jihatdan soddalashtirilgan, ammo vaqt va davomiylilik ma'nosi kontekst orqali aniq saqlanadi.

O'tgan zamonni tarjima qilish

Past Simple va **Past Continuous** ingliz tilida aniq vaqt bilan bog'langan harakatlarni ifodalaydi, o'zbek tilida esa qo'shimcha vaqt so'zlari yoki fe'l qo'shimchalari yordamida beriladi²⁴:

- *He finished the translation yesterday.* → *U tarjimani kecha tugatdi.*
- *He was translating the text when the editor called.* → *Tahrirchi qo'ng'iroq qilganida u matnni tarjima qilayotgan edi.*

Past Continuous shakli o'zbek tiliga ko'pincha **-ayotgan edi** konstruktsiyasi bilan tarjima qilinadi, bu esa harakatning davomiyligini aks ettiradi.

Perfect va Perfect Continuous aspektlarini tarjima qilish

Present Perfect va **Past Perfect** ingliz tilida natijaviylik yoki o'tmish-hozirgi bog'lanishlarni ifodalaydi. O'zbek tilida esa ko'pincha kontekstual yoki leksik vositalar yordamida beriladi²⁵:

- *I have finished my article.* → *Men maqolani yozib bo'ldim.*
- *They had completed the project before the deadline.* → *Ular loyihani belgilangan muddatdan oldin tugatishgan edi.*
- *She has been working on this topic for two years.* → *U ushbu mavzu ustida ikki yildan beri ishlayapti.*

Bu misollar ko'rsatadiki, ingliz tilidagi aspektual nozikliklar o'zbek tarjimasida grammatik moslashuv va kontekstual vositalar orqali saqlanadi.

Qiyosiy tahlil va tarjimada yuzaga keladigan muammolar

Tarjima jarayonida uch asosiy qiyinchilik mavjud:

1. **Aspektual noziklikni saqlash** – Ingliz tilidagi **Continuous** va **Perfect** aspektlarini o'zbek tilida to'liq aks ettirish qiyin.
2. **Natijaviylik va davomiylilik** – Ingliz tilidagi Present Perfect yoki Present Perfect Continuous ko'pincha o'zbek tilida **-ib bo'ldim**, **-ayapti** kabi konstruktsiyalar bilan beriladi.
3. **Tipologik tafovut** – Ingliz tilidagi qat'iy zamon-aspekt tizimi bilan o'zbek tilining kontekstga bog'liq tizimi o'rtasidagi farq tarjima jarayonida ekvivalentlikni ta'minlashni murakkablashtiradi²⁶.

²⁴ Huddleston R., Pullum G. *The Cambridge Grammar of the English Language*. – Cambridge: CUP, 2002.

²⁵ Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. – London: Routledge, 1992.

²⁶ Leech G. *Meaning and the English Verb*. – London: Longman, 2004.

Shu sababli tarjimonda grammatik ekvivalentlikdan tashqari **semantik va pragmatik ekvivalentlik**ni hisobga olish muhimdir. Tarjimon harakatning vaqtiy xususiyatini, nutq maqsadini va kontekstni hisobga olgan holda turli shakllarni moslashtiradi²⁷.

XULOSA

Mazkur maqola ingliz va o'zbek tillarida vaqt kategoriyalarining ifodalanishi va tarjimada berilishi masalasini qiyosiy-tahliliy nuqtai nazardan yoritdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, vaqt kategoriyasi har ikki tilda universal kognitiv birlik sifatida mavjud bo'lsa-da, uning grammatik, semantik va pragmatik realizatsiyasi sezilarli farq qiladi²⁸.

Ingliz tilida vaqt kategoriyasi zamon va aspekt tizimi orqali murakkab va ko'p qirrali ifodalanadi. U uch asosiy zamon – hozirgi (Present), o'tgan (Past) va kelasi (Future) – orqali namoyon bo'lib, har bir zamon turli aspekt shakllari bilan qo'llaniladi²⁹. Shu bilan birga, **Simple**, **Continuous**, **Perfect** va **Perfect Continuous** shakllari harakatning davomiyligi, tugallanganligi, natijaviyligi va voqelik bilan bog'liqligini aniq belgilaydi. Ingliz tilidagi Perfect aspektlari, xususan, o'tgan harakatning hozirgi holat bilan bog'liqligini ifodalaydi, Continuous shakllar esa harakatning davomiy yoki fon xususiyatini ta'kidlaydi³⁰.

O'zbek tilida vaqt kategoriyasi asosan fe'l zamon shakllari, qo'shimchalar va kontekstual vositalar orqali ifodalanadi. Vaqt ma'nolarining aksariyati grammatik shakllar bilan emas, balki kontekst, leksik vositalar yoki fe'lning semantik xususiyatlari orqali aniqlanadi³¹. Masalan, o'tgan zamon shakllari **-di**, **-gan edi**, davomiy harakatni ifodalovchi shakllar esa **-moqda**, **-ayapti** qo'shimchalari orqali beriladi. Shu sababli ingliz tilidagi zamon-aspekt tizimi bilan o'zbek tilining kontekstual tizimi o'rtasidagi tafovut tarjimada yuzaga keladigan asosiy qiyinchiliklardan biridir³².

Tarjima jarayonida uch asosiy masala aniqlanadi:

1. **Grammatik ekvivalentlikni saqlash** – ingliz tilidagi zamon va aspekt shakllarini o'zbek tiliga moslashtirishda grammatik noaniqlik yuzaga kelishi mumkin.

²⁷Hojiyev A. *O'zbek tili grammatikasi*. – Toshkent: Fan, 2002.

²⁸Comrie B. *Tense*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

²⁹Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. – London: Longman, 1985.

³⁰Leech G. *Meaning and the English Verb*. – London: Longman, 2004.

³¹Hojiyev A. *O'zbek tili grammatikasi*. – Toshkent: Fan, 2002.

³²Huddleston R., Pullum G. *The Cambridge Grammar of the English Language*. – Cambridge: CUP, 2002.

2. **Semantik va pragmatik ekvivalentlikni ta'minlash** – Perfect va Continuous aspektlarini tarjimada to'liq ifodalash uchun kontekst va pragmatik ma'nolarni hisobga olish talab etiladi.

3. **Tipologik tafovutni yengish** – Ingliz tilidagi qat'iy zamon-aspekt tizimi bilan o'zbek tilining moslashuvchan va kontekstga bog'liq tizimi o'rtasidagi farq tarjima jarayonida ekvivalent shakllarni topishda muhim rol o'ynaydi³³.

Amaliy misollar ko'rsatdiki, ingliz tilidagi Present Perfect yoki Present Perfect Continuous shakllari o'zbek tiliga **-ib bo'lgan, -ayapti** yoki kontekstual vositalar orqali beriladi, bu esa tarjimonda vaqt va davomiylikni to'liq aks ettirish imkonini beradi³⁴. Shu bilan birga, tarjimada faqat grammatik moslik emas, balki voqelikning vaqtiy jihati, nutq maqsadi va kontekstni hisobga olish muhimdir.

Shu asosda maqola xulosasini quyidagicha umumlashtirish mumkin: ingliz va o'zbek tillaridagi vaqt kategoriyalarining realizatsiyasi tipologik, grammatik va pragmatik jihatdan farq qiladi, va ushbu farqlar tarjimada vaqt ma'nolarini adekvat ifodalash uchun tarjimondan chuqur lingvistik bilim va kontekstual tahlilni talab qiladi. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik va tarjima nazariyasi sohalari uchun ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, u tarjimada vaqt kategoriyalarini aniqlash va mos ekvivalent shakllarni tanlashda amaliy qo'llanilishi mumkin.

Shuningdek, ushbu tadqiqot **tarjima jarayonidagi metodik tavsiyalar** ishlab chiqishga ham imkon beradi, chunki ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi zamon-aspekt tafovutlarini hisobga olgan holda tarjima strategiyalarini belgilash mumkin. Bu esa tarjimonlarga, ayniqsa ilmiy va badiiy matnlarni tarjima qilishda, vaqt kategoriyalarining to'g'ri aks etishini ta'minlashda yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Comrie B. *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. 276 p.
2. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman, 1985. 1779 p.
3. Huddleston R., Pullum G. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 1824 p.
4. Lyons J. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977. 746 p.
5. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 386 p.
6. Leech G. *Meaning and the English Verb*. London: Longman, 2004. 384 p.
7. Hojiyev A. *O'zbek tili grammatikasi*. Toshkent: Fan, 2002. 312 p.

³³ Nida E. *Toward a Science of Translating*. – Leiden: Brill, 1964.

³⁴ Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. – London: Routledge, 1992.

8. Rahmatullayev Sh. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: Universitet, 2006. 240 p.
9. Nida E. *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill, 1964. 252 p.
10. Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge, 1992. 240 p.